

Vojenské památky Prahy

Jedním z neodmyslitelných prvků skladby pražského panorámatu jsou fortifikační stavby – hradby, věže, brány a jiná vojenská zařízení, která od samého počátku spoluutvářela podobu sídelního města. Vojenské památky patří proto k jeho významným pamětihodnostem. Nejkrásnější panoráma města si lze stěží představit bez vojenských památek, jakými jsou opevnění Pražského hradu, mostecké věže Karlova mostu a gotické hradby na Petřině, tzv. Hladová zeď. Působivou krásu města umocňují opevnění Vyšehradu, zbytky barokních hradeb od Újezda přes Pohořelec k Prašnému mostu a od Písecké brány ke Klárovu, Prašná brána a mnohé další, včetně vojenských motivů a prvků v církevní i profánní architektuře.

Vojenské objekty patří nesporně k nejstarším movitým i nemovitým hmotným kulturním památkám. V minulosti byly války tak časté, že se staly téměř součástí každodenního života lidí. Jejich příprava a vedení proto nemohly nevtisknout svou pečeť výstavbě města. Již u prvních slovanských hradišť na území Prahy dochází ke spojování funkcí, z nichž obranná stojí na předním místě.

Vojenské aspekty hrály významnou úlohu při zakládání Pražského hradu a volbu místa určily i zřetele vojenské. Hradčanský ostroh zaujímal vzhledem k brodům a přechodům přes řeku v jejím pražském meandru klíčové postavení rozhodujícího vojenského významu. Při přechodu Vltavy se nebylo možné vyhnout Hradu; všechny říční komunikace byly pod jeho kontrolou. Proto právě sem Přemyslovci prozíravě přenesli své sídlo, proto význam Pražského hradu a Prahy oproti ostatním hradištím, hradům a opevněným místům v české kotlině postupem doby vzrůstal.

V té době byla česká kotlina, zvláště její pohraniční hory a lesy, téměř neprůchodná. Pokud zde existovaly schůdné cesty, pak se křížovaly v prostoru pražské kotliny. Překročit Vltavu jižně či severně od pražských brodů bylo v té době mimořádně obtížné. Pražská kotlina zaujímal i centrální strategické postavení vůči celé české kotlině a byla nejvýhodnějším místem spojujícím všechny oblasti tohoto prostoru. To vytvářelo příznivé podmínky nejen pro hospodářský, politický a správní vývoj země, ale i pro organizování obrany centra tvořícího se raně feudálního státu. Hraniční hory a neprostupné lesy byly přibližně na všechny strany stejně daleko, což umožňovalo budovat předsunutou obranu na vzdálených přístupech k centru a v případě nebezpečí včas zřítit jeho obranu.

V historii města tvoří další významnou etapu zbudování druhého hradu – Vyšehradu – na nepřístupné skále při jižním vstupu do vnitřní části pražské kotliny. Koncem 11. a v první

polovině 12. století byl přestavěn a nově opevněn. Město se pak dále vyvíjelo na spojnici těchto dvou hlavních opěrných bodů, Pražského hradu a Vyšehradu, vedle nichž vznikala ještě další opevněná místa. Přístupy k Pražskému hradu ze západu přehrazovaly dva kláštery – náš první mužský klášter benediktinů v Břevnově, založený roku 993, a Strahovský klášter, založený v roce 1140.

Stejný význam měl i první kamenný most v Praze, Juditin, postavený kolem roku 1165 místo staršího dřevěného mostu strženého povodní. Část opevnění tohoto mostu se zachovala dodnes. Ve druhé polovině 12. století byly pro obranu jeho levobřežního předmostí zbudovány dva opevněné body – johanitský konvent při jižní části vyústění mostu a při severní rozsáhlý biskupský dvůr.

Před vybudováním souvislé městské fortifikace patřil k místům, která plnila stejnou úlohu, nesporně i Týn (Ungelt) a řada dalších objektů. Od první poloviny 13. století dochází k opevnování pražských měst. Václav I. v letech 1235–1253 obehnal Staré Město hradbami, jejichž linie obepínala zastavěné i volné plochy mezi ohbím Vltavy na západě, přibližně v místech dnešní Národní třídy, přes Můstek po Příkopech a k Prašné bráně a na severu ústila k řece v prostoru dnešní Hradební ulice. Osada Poříčí a u sv. Martina zůstaly (vyjma zdejšího kostela) mimo hradby, ale do opevnění byly pojaty některé nezastavěné plochy, zejména prostor od dnešního Můstku k Prašné bráně a některá území blíže k řece. Nejrozsáhlejší bylo území u sv. Havla, kde byla založena svatohavelská čtvrť. K osídlení dalších ploch došlo až později.

Po dokončení fortifikačních prací na Starém Městě soustředil Přemysl Otakar II. po roce 1257 svou pozornost na Malou Stranu. Její hradby, podobné staroměstským, odbočovaly od zdi Hradu a hlavní západní brány na horním konci Nových zámeckých schodů, odkud klesaly k dnešní Nerudově ulici, obloukem po okraji Tržiště ke Karmelitské ulici při ústí Malostranského náměstí a dále k řece. Zde navazovaly na johanitskou komendu. Od biskupského dvora pokračovala městská hradba v ohybu dnešní Valdštejnské ulice na Opyš, kde se poblíž brány u Černé věže připojovala k opevnění Hradu.

Na ně také navázal hradební systém Hradčan z první poloviny 14. století. Od severu tato stavba sledovala Jelení příkop, dále vedla asi 500 m západně od brány Hradu, stáčela se k jihu a překračovala Úvoz, kde se připojila k jihozápadní části hradní hradební zdi.

Opevnění pražských měst představovala složitý fortifikační celek, který byl odolný proti útokům pěchoty a soudobých těžkých válečných strojů. Během let byla doplňována a zdokonalována. Jejich základem se stala hradba silná u paty asi 2 m, vysoká kolem 10 m. Před ní byl 10–15 m široký parkán chráněný přední nižší zdí (šírokou 60–80 cm), spadající do příkopu širokého zhruba 10–20 m a hlubokého 4–8 m. Před hradbu do parkánu vybíhaly hranolové obranné věže široké asi 6 × 6 m a vysoké 15–20 m, vzdálené jedna od druhé přibližně 60 m.

I průchody v hradbách – brány – nutné v době míru, musely být důkladně přizpůsobeny obraně, protože přetínaly hlavní přístupy k městu. Proto byly stavěny tak, aby sloužily k výpadům proti nepříteli. Poměrně snadno je šlo zevnitř otevřít a po protizteči nebo při hrozcím nebezpečí opět rychle uzavřít. Některé byly i dvojité.

Pavilón Klubu českých turistů na Jubilejní výstavě v r. 1891 – dnes petřínské Bludiště – napodobuje býv. vyšehradskou bránu Špičku

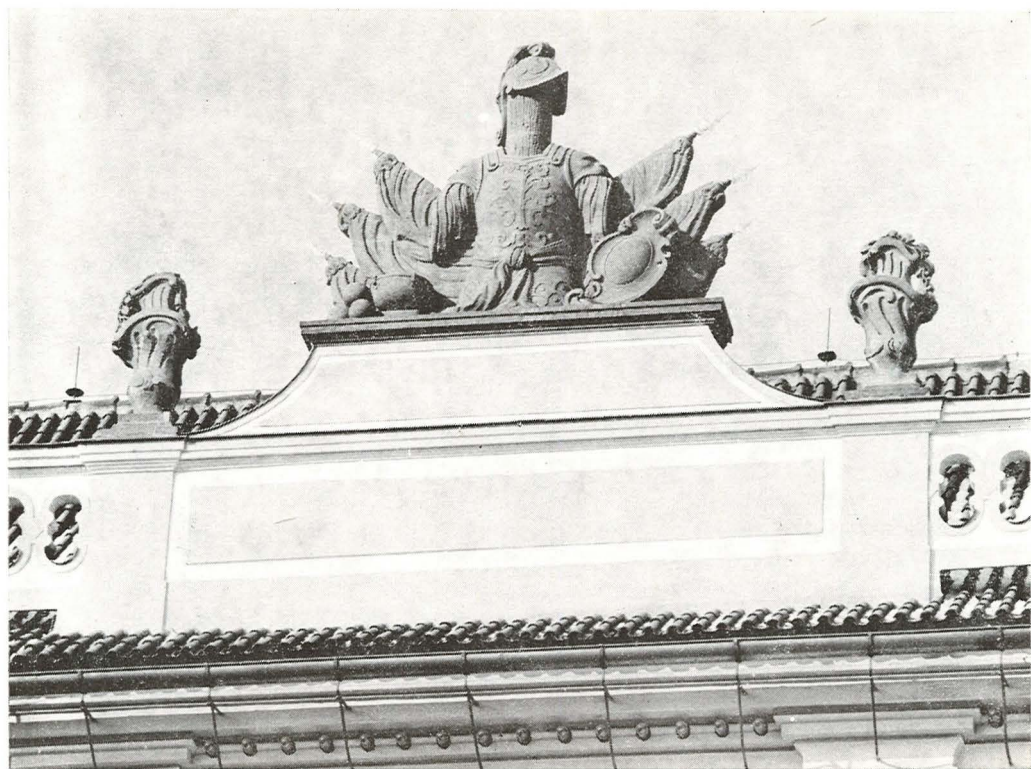
Pozůstatek bývalé brány Špičky na Vyšehradě

Opevnění vyjadřovalo právní i mocenské postavení města a bylo nesmírně nákladnou záležitostí jak při zřizování a údržbě, tak při obraně. V pevnosti hradeb se projevovala síla města, a poněvadž žádné hradby nebyly nedobytné, rozhodovala schopnost v případě potřeby je účinně bránit. Dialektický vztah těchto dvou faktorů platil také pro Prahu, tehdy i později.

Fortifikace musely především plnit své vojenské poslání a odpovídat vojenským požadavkům doby. Projevuje se v nich fortelnost řemeslnické práce, ale také cit pro soulad s celkovým charakterem města, proto se na nich objevují i umělecké prvky.

Není proto náhodou, že v městském znaku Starého Města, z něhož se vyvinul soudobý znak Prahy, ale i ve znacích dalších pražských měst se objevují jako symbol hradby, věže a brány. Otevřená brána s mříží hlásá, že město je otevřeno všem, kteří v dobrém přicházejí, ale v případě potřeby je schopno se ubránit.

V závislosti na ekonomických, sociálních, politických, technických a jiných změnách se měnila sociální a materiálně technická základna války, a tím i způsoby a formy obrany města. Byly to především potřeby dalšího růstu Prahy, které přiměly Karla IV. rozšířit město daleko za tehdejší hradby a ze všech existujících a nově budovaných městských celků zřídit jediný obranný systém. Na pravém břehu Vltavy opřel opevnění Nového Města o pevný Vyšehrad, na levém břehu zajistil lepší obranu Malé Strany a Hradu vysunutím hradeb na Petřín. Počet bran podstatně snížil, čímž schopnost obrany vzrostla. Na pravém břehu zřídil čtyři – Poříčskou, Horskou, Koňskou, Svinskou, na levém břehu pod Petřínem (jižně od dnešní

Trofej jako výzdoba budov čestného dvora Pražského hradu (dílno I. F. Platzera, 1766)

Vítězné třídy) Újezdskou a na Pohořelci Strahovskou. Dimenze, kterou Karel IV. určil městu linií opevnění, byla dostatečná pro několik dalších století.

Po třicetileté válce, kdy se Praha postupně mění v pevnost na vzdálených přístupech k Vídni, dochází k jejímu obepnutí bastionovou fortifikací. Ačkoli se jedná o zcela nový opevňovací systém, odolný především proti silnému dělostřelectvu a umožňující účinnou dělostřeleckou palbu proti oblehatelům, zachovává se v podstatě původní hradební linie i systém průchodů (bran), zřízený Karlem IV. Pouze Mariánské hradby s Píseckou branou jsou vysunuty na sever od Jeleního příkopu a z Vyšehradu se vytváří citadela.

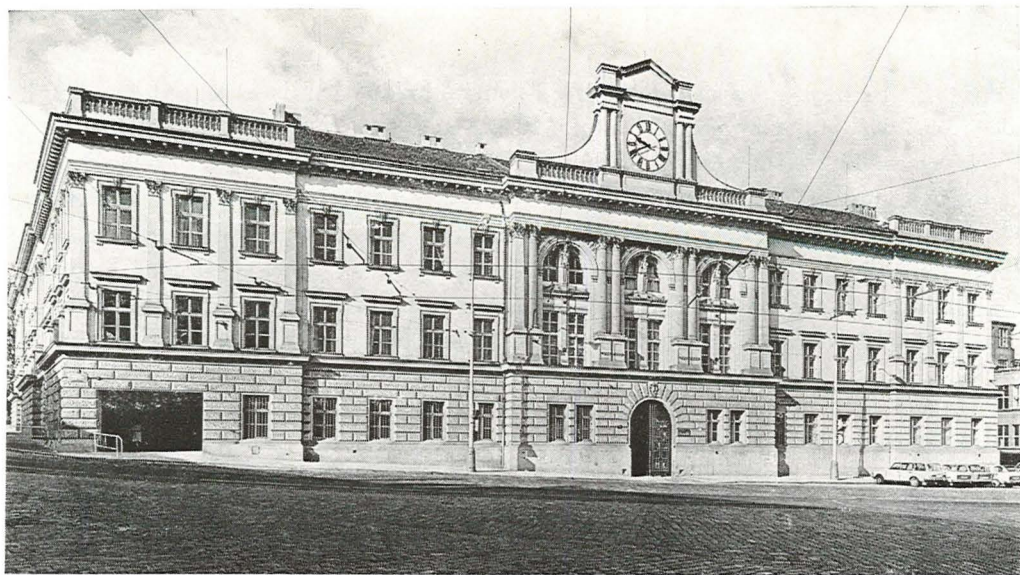
Tato bastionová fortifikace se ale postupně stávala brzdou dalšího růstu města. Přestože se snižoval i její vojenský význam, museli až do poloviny 19. století majitelé usedlostí za hradbami podepisovat tzv. revers na zbourání následujícího znění: „Revers na zbourání mocí kterého se já pro sebe i všechny majitele č. par. ... a budov na této parcele nyní i budoucně stávajících zavazuji, že od obce vinohradské pro případ, že by stavby na zmíněné parcele za příčinou války, boje, revoluce nebo nějakým jiným účelem vysoké správy vojenské rozbořiti aneb jinak použití aneb docela zničiti měly, pražádné náhrady žádati nebudu a vyjadřuji se spolu, že ani oprávněn nejsem v dotyčných případech od obce městské úhrady žádati. Na důkaz toho můj a dvou svědků vlastnoruční podpis.“

Přesto, že Praha již „praskala ve švech“, k bourání hradeb dochází až po prusko-rakouské válce roku 1866, prakticky však až od roku 1872.

Vliv vojenství na vývoj města se projevoval nejen v jeho růstu. Rovněž jeho celkový půdorys byl podstatně ovlivněn fortifikačními stavbami. Již první opevnění pražských měst **fixovalo do té doby existující stav komunikační sítě**. To určilo na mnohá desetiletí, ba staletí hlavní komunikační tahy, a tím i uliční síť a celkový půdorys města. Hradby Karla IV. respektovaly linii starých hradeb, svými branami navázaly na hlavní, jimi určené směry. V podstatě totéž lze říci o bastionové fortifikaci. Široké bulváry mezi Starým a Novým Měs-

Václavské náměstí r. 1870, v pozadí Koňská brána

Kasárny na Pohořelci

tem byly určeny průběhem staroměstských opevnění, na jejichž místě později vyrostly. Dokonce i soudobá magistrála protínající město opisuje v podstatě křivku hradeb Nového Města.

Městská opevnění byla hlavními, ne však jedinými vojenskými stavbami města. V blízkosti městských radnic a na dalších místech se objevují vojenské strážnice, zbrojnice, sklady, pekárny a jiná zařízení. Od počátku 18. století se začínají stavět speciální ubikace pro vojsko a vojenské vysloužilce – Újezdské kasárny a Invalidovna. Josef II. změnil mnohé kláštery v kasárny – např. klášter benediktinek na Pražském hradě v Jiřské kasárny, klášter voršilek na Hradčanech na Voršilské kasárny atd. Později byly některé z nich zbourány, např. budova patřící ke klášteru Na Františku, klášter trinitářů v Lazarské ulici, ale i Královodvorské kasárny u Pražské brány (bývalá královská rezidence – koncem 18. století bohoslovecký seminář). V 19. století pokračovala výstavba speciálních kasáren, např. Albrechtských na Smíchově, Ferdinandových v Karlíně, pěchotních ve Vršovicích, Josefských na náměstí Republiky a dalších. Některé krásy města nepřidaly, naopak např. Ferdinandovy či Josefské kasárny patřily k hodnotným dobovým architekturám.

Město často poznamenalo i válečné běsnění. V bojích o Prahu byla ničena nejen městská opevnění, ale často i další obecní, církevní a civilní objekty. Mnoho významných kulturních památek v dávné i poměrně nedávné minulosti bylo poškozeno, nebo zcela zničeno. Mnohé z nich byly obnoveny, některé vymizely z tváře města.

Krátká úvodní kapitola není a ani nemůže být vyčerpávajícím výčtem mnohostranného vlivu vojenství a vojenských dějin na soudobou podobu Prahy, především jejího historického jádra. Tato skutečnost se odráží i v literárních pramenech. Zmínky o fortifikačních stavbách

nacházíme již ve starých kronikách. Množství důležitých podrobností je v dílech o pražském místopisu. Existuje mnoho významných studií vzniklých především na základě archeologických výzkumů, které nám objevují jednotlivé fragmenty i rozsáhlé části hradních i městských opevnění. Mnoho statí podává zasvěcený stavebně historický popis jednotlivých vojenských památek Prahy. Často je však kladen důraz pouze nebo především na jejich uměleckohistorické prvky. Vojenský charakter a význam těchto po výtce účelových staveb je opomíjen, nebo zmiňován jen okrajově.

Vojenským památkám Prahy věnovalo pozornost i Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody. Již ve II. svazku sborníku Staletá Praha vyšla práce Evy Janské – Hromadný hrob bělohorských bojovníků a v VI. její stať K výzkumu pražského opevnění. Táž autorka se zabývala podobným tématem i ve svazku IX. v článku K pražským hradbám Karla IV. O problematice pražského opevnění napsali ve svazku XIII. Milada Vilímková a František Kašíčka pod titulem Minulost a budoucnost hradčanských hradeb. Jan Muk ml. přispěl do Staleté Prahy V. poznámkou Ještě k Havelské bráně a Vladimír Piša statí Středo-

Náhrobky z l. 1848–1849 přenesené z vojenského hřbitova v Karlíně na Olšanské hřbitovy odd. IX./10b

věký Vyšehrad. Mnohostranný pohled na tento významný pražský obranný bod přináší práce Bořivoje Nechvátala a Františka Kašičky i v dalších svazcích sborníku. V obsáhlé stati Vladimíra Píši *Výstavba metra a ochrana památek ve Staleté Praze X.*, je uvedena řada zajímavých poznatků i o vojenských památkách. V témže svazku se dočteme o archeologických výzkumech na Pražském hradě ve studii Zdeňka Smetánky, Tomáše Durdíka a Ladislava Hrdličky. Svazek XII. obsahuje práci Ludiše Letošníkové *Puškařství a výroba zbraní v barokní Praze*. Památkám druhé světové války a potífaštického odboje je věnován článek Evy Šádové ve svazku VIII. a hlavně celý svazek XI. – *Pražské památky pokrokových tradic* – který k naší problematice přináší řadu přínosných faktů a zjištění. K prohloubení znalostí o památkách husitského revolučního hnutí, tj. i o jeho vojenské stránce, je zaměřen XIV. svazek *Staleté Prahy*. Při zpracování knihy, která se vám dostává do rukou, jsme tyto skutečnosti vzali v úvahu a soustředili pozornost na další tematické okruhy, či jiné úhly pohledu. Dosud, bohužel, nebyla o vojenských památkách Prahy zpracována a publikována vědecká monografie. Domníváme se, že pro ni již uzrály podmínky a že by mohla přispět k prohloubení pohledu na historický vývoj města. Již proto, že to byla i vojenská zdatnost našeho lidu, která mu umožnila obstát a přežít v mimořádně exponovaném prostoru, kde docházelo ke střetávání mocenských zájmů a z nich plynoucím válkám a bojům po celou dobu od příchodu našich předků do střední Evropy.